

فصل ششم

پیشینه تاریخی استان اصفهان

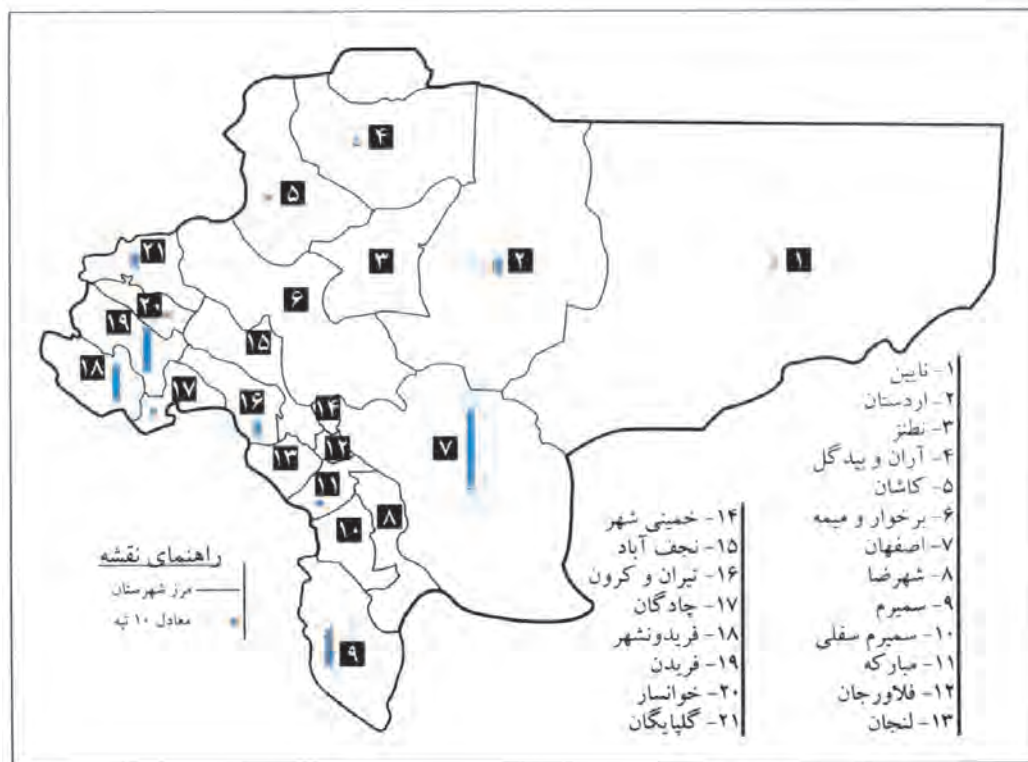
شهر اصفهان - صفویه

درس شانزدهم پیشینه تاریخی استان

استان اصفهان یکی از مؤثرترین استان‌های کشور در شکل‌دهی به تاریخ این سرزمین کهن بوده است. تاریخ استانمان در پیوند همه‌جانبه با تاریخ ایران زمین سراسر شکوه و افتخار است و در آفرینش چنین تاریخ درخشانی تمامی زنان و مردان این استان در هر روستا و شهری و از هر قوم و قبیله‌ای نقش‌آفرین بوده‌اند. در این درس سعی بر آن داریم تا بخشی از این تاریخ را باهم مرور کنیم.

پیشینه سکونت انسان در سطح استان

براساس آنچه تا امروز کشف شده است، قدمت سکونت انسان در استان اصفهان به بیش از ۴۲ هزار سال قبل می‌رسد. آثار به دست آمده از انسان‌های نخستین در غارهای قلعه‌بزی (حسن‌آباد) واقع در شهرستان مبارکه مؤید این امر است که در آن زمان، انسان‌های ساکن در این غارها به شکار گورخر، کرگدن، اسب و گاو وحشی و دیگر حیوانات می‌پرداخته‌اند.

شکل ۱-۶- نقشه پراکندگی تپه‌های باستانی در استان

گفتنی است چندین منطقه در قسمت‌های دیگر استان وجود دارد که قدمت آنها به پنج تا هفت هزار سال تخمین زده می‌شود. برخی از این محوطه‌ها متعلق به دوره نوسنگی^۱ است که حکایت از استقرار گروه‌های متعدد انسانی در مناطق مختلف استان دارد.

بیشتر بدانیم

بیشتر این مکان‌ها مربوط به هزاره چهارم تا هزاره ششم قبل از میلاد است. برخی از مکان‌های باستانی استان عبارت‌اند از: تپه سیلک کاشان، محوطه باستانی اریسمان در شهرستان نطنز (هزاره چهارم ق.م)، تپه آشنا در چادگان (هزاره ششم ق.م)، تپه چغا حسن در گلپایگان (هزاره پنجم ق.م)، گورتان اصفهان (هزاره چهارم ق.م)، سبا در ورزنه (هزاره سوم ق.م)، تپه جوزک تیران و کرون (هزاره چهارم ق.م)، تل شاهی سمیرم (هزاره چهارم ق.م) و تپه‌های ننادگان فریدن (هزاره چهارم ق.م).

شکل ۲-۶- تپه‌های باستانی سیلک - کاشان

استان اصفهان قبل از اسلام

آیا تاکنون چنین تندیزی را مشاهده کرده‌اید. فکر می‌کنید نشانگر چیست؟

۱- دوره نوسنگی، زمان بین ۸ تا ۱۰ هزار سال قبل است.

شکل ۳-۶- نماد شهر اصفهان. این تندیس نشانه چیست؟

از اصفهان پیش از اسلام؛ یعنی زمان هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان اطلاعات زیادی در دست نیست و آثار چندانی برجای نمانده است ولی آنچه مسلم است، از آنجا که استان اصفهان از لحاظ جغرافیایی در مرکز ایران واقع شده است، وجود دشت‌های وسیع و حاصل خیز و در برخی از مناطق، منابع آب فراوان - مانند زاینده رود - جاذبه‌هایی در آن ایجاد کرده است؛ از این رو، تمامی حاکمان در طول تاریخ نسبت به آن توجه ویژه داشته‌اند و تلاش همه‌جانبه آنها این بوده است که تسلط خود را بر این منطقه حفظ کنند. در دوران اساطیری، وجود داستان‌هایی مانند ماجرای کاوه آهنگر همان چهره آزاده که علیه ستم ضحاک قیام کرد و به کمک فریدون ملت ایران را از بند اسارت آزاد کرد و هم اکنون نیز در منطقه فریدن در روستایی به نام مشهد کاوه، آرامگاهی منسوب به این قهرمان ملی دیده می‌شود، نشان از مرکزیت قدرت سیاسی در این قسمت کشور دارد. وجود دژی بسیار بزرگ همانند اهرام مصر به نام کهندژ سارویه در حاشیه اصفهان امروزی که آثار آن تا هزار سال قبل هنوز برجای بوده و امروزه بخشی از آن در کنار پل شهرستان به نام تپه اشرف باقی مانده است و نیز بقایای آتشکده منسوب به عصر ساسانیان در ماریین اصفهان (کوه آتشگاه)، نمونه‌ای از آثار برجای مانده از پیش از اسلام است.

شکل ۴-۶- تپه اشرف باقی مانده بنای کهن سارویه (نزدیک پل شهرستان اصفهان)

بیشتر بدانیم

در زمان فرمانروایی مادها، ایران دارای سه ایالت بزرگ بود که یکی از این ایالت‌ها بخش بزرگی از غرب استان اصفهان امروزی ایالتی به نام پارتاکن یا پارتیکان فریدن، فریدون‌شهر و چادگان امروزی به مرکزیت گابای (گی، جی) بود. اصفهان در زمان امپراتوری هخامنشیان به نام گابای یا گی شناخته می‌شده است. در عهد اشکانیان، حکومت ایران ملوک الطوائفی بود و بر هر یک از قسمت‌های مهم و وسیع آن، حکمرانی که لقب شاه داشت، فرمانروایی می‌کرد. در آن زمان، اصفهان یک ساتراپ (استان) به شمار می‌آمد. در دوره امپراتوری ساسانیان، آبادی‌های فراوانی در سطح استان اصفهان وجود داشته که آثاری از آنها باقی مانده است؛ مانند قلعه‌های متعدد ساسانی در آران و بیدگل (قلعه شرقی)، در سمیرم (تل نقاره و تل دهنه و گور دخمه طاقچه بت)، در فریدن (تپه خویگان)، در نائین (چهارطاقی شیرکوه، قلعه شیرکوه و چهارطاقی نخلک)، در نیاسر کاشان (چهارطاقی نیاسر)، در اصفهان (بنای آتشگاه و پل شهرستان) و بسیاری آثار دیگر. در این زمان، شهر اصفهان را سپاهان یا محلّ تجمع سپاه می‌نامیدند که واژه اصفهان از آن گرفته شده است. سپاهان محلّ سکونت و قلمرو خاندان‌های مهم حاکم و فرمانروایان و دژ مستحکمی برای ساسانیان بود.

شکل ۵-۶- چهارطاقی نیاسر، مرکز انجام مراسم آیینی و اندازه‌گیری نجومی و تقویم‌نگاری در گذشته

اصفهان پس از ورود اسلام تا عهد حاضر

اسلام از سال ۲۳ هجری قمری وارد استان اصفهان شد. مردم این استان همانند دیگر ایرانیان از دین اسلام استقبال کردند. وجود بقاع سادات و امامزادگان در جای جای این استان، نشان از عشق و ارادت دیرینه این مردم نسبت به پیامبر بزرگوار اسلام و خانواده گران قدر آن حضرت دارد.

شکل ۶-۶- امامزاده اسحاق - خوراسگان

اصفهان در دوره اسلامی رونق قابل توجهی یافت و با اتصال برخی از مناطق، محلات و روستاهای مجاور به محله یهودیه و جی (محلات اولیه اصفهان) به عنوان یکی از شهرها و مراکز مهم سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران شهرت و اعتبار ویژه‌ای پیدا کرد ولی اوج اعتبار و رونق اصفهان را در چند دوره خاص می‌توان مشاهده کرد:

۱- دوره حکومت آل بویه: اصفهان از ابتدای حکومت آل بویه تا انقراض آن (۳۲۰-۴۴۸ ه.ق) همواره از مراکز مهم حکومتی آنان به‌شمار می‌آمد. در این دوره، اصفهان به پایتختی حسن ملقب به رکن‌الدوله انتخاب شد. او در عمران و آبادانی شهر تلاش زیادی کرد. دیوار بسیار بزرگ اطراف شهر اصفهان که تا چند سال قبل در بیرون دروازه طوقچی تا دروازه جوباره آثاری از آن باقی مانده بود، از اقدامات عمرانی آن زمان است. جانشینان رکن‌الدوله، یعنی مؤیدالدوله و علاءالدوله، نیز در آبادانی شهر تلاش‌های بسیار از خود نشان دادند. صاحب‌بن عباد (مدفن او در محله طوقچی اصفهان است)، وزیر مؤیدالدوله، از دانشمندان به نام زمان خود بود که در توسعه فرهنگ و دانش زمان خود نقش مؤثری داشته است. همچنین، در آن زمان، مسجد جورجیر یا جامع صغیر که در زمان صفویه به مسجد حکیم تغییر نام داد و نیز سراهای عالی و مساجد بسیار ساخته شد.

۲- دوره حکومت سلجوقیان: پس از دیالمه، سلجوقیان بر اصفهان تسلط یافتند. از زمان سلجوقیان آثار ارزشمندی در سراسر استان باقی مانده است و بسیاری از شهرهای استان آبادانی بسیار یافتند. اصفهان به عنوان پایتخت سلجوقیان در رأس این پیشرفت‌ها قرار گرفت. وزرای دانشمند سلجوقیان مانند خواجه‌نظام‌الملک طوسی و تاج‌الملک در عمران و آبادانی اصفهان بسیار

کوشش کردند. بناهای بسیاری ساخته شد که هنوز بسیاری از آنها پابرجاست. همچنین احداث چهارباغ ملکشاهی، آثار بسیار ارزشمند معماری و هنر اسلامی به ویژه در مسجد جامع اصفهان مانند گنبد نظام الملک و گنبد تاج الملک که به نظر باستان شناسان جهانی از آثار اعجاب انگیز محسوب می شوند، مسجد جامع اردستان، مسجد جامع زواره، مسجد جامع شهرضا، مسجد جامع گلپایگان نیز از جمله آثار ارزشمند معماری این دوره است.

شکل ۷-۶- مسجد جامع شهرضا باقی مانده از زمان سلجوقیان

میدان عتیق (در محل فعلی میدان قیام اصفهان) نیز از میادین بزرگ عصر خود محسوب می شد که از آثار دوره سلجوقیان بود. این میدان به مرور زمان به دست فراموشی سپرده شده بود ولی به همت مسئولان شهر اصفهان در حال بازسازی است.

۳- دوره حکومت صفویه : اصفهان پایتخت دولت صفوی بود.

شکل ۸-۶- محراب الجایتو - جامع اصفهان

پیشینه تاریخی استان

با مطالعه تاریخ صفویه درمی‌یابیم که شهر اصفهان پس از تأسیس این سلسله تا انتخاب آن به عنوان پایتخت، شهری آباد و پرجمعیت بوده است. شاه عباس اول صفوی در این اندیشه بود که پایتخت را از شمال غرب به مرکز ایران منتقل سازد تا از دشمن صفویان یعنی دولت عثمانی فاصله داشته باشد؛ از این رو، در سال ۱۰۰۰ هجری قمری، پایتخت را از قزوین به اصفهان منتقل کردند. تا سال ۱۱۳۵ هجری قمری، یعنی سال سقوط صفویه، اصفهان نه تنها در مرکز ایران بود بلکه تمام شرایط مورد نیاز برای یک پایتخت بزرگ را در خود داشت. به نظر شما، کدام شرایط برای پایتخت شدن اصفهان وجود داشت؟

شکل ۹-۶- میدان امام (نقش جهان)

پس از انتخاب اصفهان به عنوان پایتخت، زمینه برای جذب اقوام و گروه‌ها از دور و نزدیک به سمت اصفهان فراهم گردید (مهاجرت گرجی‌ها و ارمنه) هم‌چنین تعداد زیادی از صنعتگران، معماران، شعرا، هنرمندان، فلاسفه و دانشمندان به اصفهان آمدند. حضور این افراد به همراه تمرکز قدرت صفویه در اصفهان، آنچنان شکوه و عظمتی را به این شهر بخشید که به نصف جهان مشهور شد. میدان باشکوه و بی‌نظیر نقش جهان در مرکز شهر جدید اصفهان ساخته شد و در اطراف آن، ساختمان‌های مجلل مانند مسجد جامع عباسی (مسجد امام)، مسجد شیخ‌لطف‌الله، کاخ عالی‌قاپو و سردر قیصریه هر یک به عنوان شاهکاری از معماری ایرانی - اسلامی مورد توجه جهانگردان و سفرنامه‌نویسان شرق و غرب عالم قرار گرفت. ایجاد محور چهار باغ عباسی و بالا، محلات متعدد (تبریزی‌ها یا عباس‌آباد، خواجو، جلفا، سعادت‌آباد و فرح‌آباد)، ایجاد پل‌های متعدد بر روی زاینده‌رود، ساخت باغ‌های بزرگ و زیبا مانند باغ هزار جریب و مدارس بزرگ مانند مدرسه چهارباغ از جمله اقداماتی بود که به عظمت اصفهان بیش از پیش افزود.

شکل ۱۰-۶- تندیس شیخ بهایی (ورودی شهر نجف آباد)

به غیر از شهر اصفهان در سایر شهرها و حتی روستاهای استان نیز آثاری از دوره صفویه به چشم می خورد؛ مثلاً کاشان، خوانسار، نجف آباد (ایجاد شهر در زمان صفویه)، کوهپایه و نائین.

شکل ۱۱-۶- کاخ نمکدان که در زمان قاجاریه از بین رفته است.

شکل ۱۲-۶- کاخ آینه‌خانه که در زمان قاجاریه از بین رفته است.

فعالیت گروهی ۱-۶ ✓

آثار تاریخی باقی مانده در محل زندگی خود را بررسی کرده، گزارش آن را به کلاس ارائه کنید.

درس هفدهم نمونه‌ای از شخصیت‌ها و نام‌آوران استان

استان اصفهان از گذشته‌های دور تاکنون چهره‌های توانمند و شخصیت‌های ارزشمند فراوانی را به فرهنگ بشری، تمدن اسلامی و جامعه ایرانی ارائه کرده است.

سلمان فارسی، یار صدیق پیامبر بزرگوار اسلام، از مردم این سامان بوده است و کاوه آهنگر، مبارز راه عدالت و آزادی، از مردم پرتیکان بود. در اوج درخشش تمدن اسلامی که ایرانیان از پیشگامان علوم و فنون اسلامی بودند، بسیاری از دانشمندان رشته‌های مختلف از این استان برخاسته یا زندگی علمی خود را در این سامان گذرانده‌اند. در قرن چهارم هجری قمری، شخصیت‌های برجسته‌ای چون حمزه اصفهانی، صاحب بن عباد، حافظ ابونعیم، ابن مسکویه، ابوالفرج اصفهانی، ابن سینا (گرچه در اصفهان متولد نشد ولی بیشتر آثار علمی او در این شهر شکل گرفت و شاگردان معروفی را در این شهر تربیت کرد) مدت زیادی به تألیف، پژوهش و تربیت شاگردان در این شهر پرداختند. از دوره سلجوقیان تا شروع دوره صفویه استان اصفهان علما و شعرای بسیاری را به خود دید که از آن جمله می‌توان به خواجه نظام‌الملک (مؤسس مدارس نظامیه)، راغب اصفهانی، عمادالدین کاتب، غیاث‌الدین جمشید کاشانی، جمال‌الدین عبدالرزاق و کمال‌الدین اسماعیل که هر کدام از مشاهیر عصر خود بوده‌اند، اشاره کرد.

شکل ۱۳-۶- محل تدریس بوعلی سینا در اصفهان - خیابان ابن سینا

پیشینه تاریخی استان

شکوه کم‌نظیر اصفهان در عصر صفویه تنها به ابعاد اقتصادی، سیاسی و اجتماعی محدود نمی‌شد. پرورش و تجلی بزرگان در رشته‌های مختلف، حکایت از یک عصر طلایی در این دوره دارد. چهره‌های ممتازی مانند شیخ‌بهایی، میرداماد، میرفندرسکی، علامه مجلسی، ملاصدرا، فاضل اصفهانی، آقا حسین خوانساری، حکیم شفایی، صائب تبریزی، محتشم کاشانی، علی‌رضا عباسی، علی‌اکبر اصفهانی، محمدرضا امامی که هرکدام نه تنها در استان بلکه در کل کشور و جهان اسلام تأثیرگذار بودند.

از اواخر دوران صفویه تا پایان قاجار چند تن از دانشمندان استان، منشأ تحولات علمی و فرهنگی در کشور بوده‌اند که از آن جمله می‌توان به محمدصادق اردستانی، وحید اصفهانی، آقامحمد بیدآبادی، حکیم قمشه‌ای (صهبا)، جهانگیر خان قشقایی و سیدمحمدباقر درجه‌ای اشاره کرد.

شخصیت‌ها و چهره‌های برجسته دوران اخیر نیز در استان ما کم نبوده‌اند. از میان آن‌ها می‌توان بزرگانی چون میرزای نائینی، سیدابوالحسن مدیسه‌ای اصفهانی، آیت‌الله سیدحسن مدرس، حاج‌آقا رحیم ارباب، سیدحسن وحید دستگردی، جلال‌الدین همایی، محیط طباطبایی زواره‌ای، پروفسور عبدالجواد فلاطوری و شهید آیت‌الله دکتر بهشتی را نام برد.

علاوه بر مردان نام‌آور در تاریخ این استان بزرگ، بانوانی در صحنه علم، هنر و اخلاق در دامن این استان پرورش یافته‌اند که می‌توان به بزرگانی چون ام‌الفراسیه (اولین ایرانی مسلمان)، فاطمه جوزدانی، آمنه بیگم مجلسی، مریم بانو نائینی، هما امامزاده (اولین پزشک زن ایرانی از شهرضا)، بی‌بی‌جان کاشانی و بانو مجتهده امین اشاره کرد.

شکل ۱۴-۶- مقبره دانشمند بزرگ بانو مجتهده امین - تخت فولاد اصفهان

در عرصه هنر، استان اصفهان زبانزد ایرانیان است. ظرافت، زیبایی و خلاقیت از ویژگی‌های هنرنمایی مردان و زنان این استان است. اساتیدی همچون استاد حیدر اصفهانی، عماد ورزیه، علی‌رضا عباسی، محمدرضا امامی، علی‌اکبر اصفهانی، میرعماد، محمدغفاری کاشانی (کمال‌الملک)، حبیب‌اله فضائی و استاد محمود فرشچیان، نمونه‌هایی از هنرمندان این استان‌اند.

شکل ۱۵-۶- استاد محمود فرشچیان نقاش و طراح معروف معاصر

فعالیت گروهی ۲-۶ ✓

از زندگی نامه و آثار شخصیت‌هایی که از محل زندگی شما برخاسته‌اند، گزارشی تهیه و در کلاس ارائه کنید.

مردم استان در طول تاریخ

بیشتر بدانیم

مردم اصفهان در طول تاریخ همیشه از پیشگامان حرکت‌های ملی و مردمی کشور بوده‌اند. این مردم در جنبش‌های فکری، فرهنگی و سیاسی دوره معاصر نیز نقشی شایسته ایفا کرده‌اند؛ از جمله در واقعه تحریم تنباکو و نیز نهضت مشروطیت و تحولاتی که در بیداری ایرانیان در عصر حاضر مؤثر و تعیین کننده بوده است. در جریان ملی شدن نفت، مردم استان اصفهان نقش بارز و مهمی را ایفا کردند. به ویژه این که دو تن از پیشتاژان و رهبران این حرکت تاریخ ساز، از مردم این استان بودند؛ یعنی، آیت‌الله سیدابوالقاسم کاشانی و سید مجتبی نواب صفوی. تأثیر اصفهان و سایر شهرهای این استان در قیام پانزده خرداد ماه ۱۳۴۲ و شروع انقلاب

اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) بسیار چشمگیر بود. اولین حکومت نظامی در ایران به دلیل جان فشانی و ایستادگی مردم اصفهان در مقابل رژیم پهلوی در مرداد ماه ۱۳۵۷ به وقوع پیوست و اتحاد، ایثار و مقاومت مردم تا پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی در بهمن ماه ۱۳۵۷، این استان را به یکی از بزرگ‌ترین پایگاه‌های انقلاب اسلامی تبدیل ساخت.

نقش مردم استان در دفاع مقدس

مردم استان در سال‌های دفاع مقدس ضمن حضور فعال و مؤثر در بسیاری از عملیات‌ها (فرماندهی لشکر امام حسین، تیپ نجف اشرف، تیپ کربلا) در پشتیبانی از جبهه‌ها و رزمندگان اسلام (در قالب کاروان‌های وحدت و شهید بهشتی) نقش تعیین‌کننده داشته‌اند. امام درباره مردم این استان می‌فرماید: در کجای دنیا می‌توانید جایی را مانند اصفهان پیدا کنید. تقدیم ۲۳ هزار شهید و ۴۱ هزار جانباز و ۳۴۶۰ آزاده سرافراز بخشی از ایثارگری‌ها و افتخارات مردم این استان محسوب می‌شود. وجود سرداران افتخارآفرین و حماسه‌ساز همانند شهید حاج حسین خرازی (فرمانده لشکر امام حسین «ع»)، شهید ابراهیم همت (فرمانده لشکر محمد رسول‌الله تهران)، شهید مصطفی ردانی‌پور، شهید عبدالله میثمی، شهید آقابابایی، شهید احمد کاظمی و بزرگان دیگری در عرصه دفاع مقدس همگی نشان از حضور افتخارآمیز مردم استان در میدان‌های تعیین سرنوشت ملت ایران دارد.

شکل ۱۶-۶- تصویر برخی از سرداران شهید استان اصفهان

شکل ۱۷-۶- نمایی از گلستان شهدای اصفهان

مجموعهٔ چنین ارزش‌های کم‌نظیر تاریخی، فرهنگی و اجتماعی اصفهان باعث شد تا این شهر در سال ۱۳۸۵ از سوی سازمان کنفرانس اسلامی، به عنوان پایتخت فرهنگی جهان اسلام انتخاب شود. هم‌چنین در حال حاضر به عنوان پایتخت فرهنگ و تمدن ایران اسلامی نامگذاری شده است. جهت حفظ و گسترش این میراث ارزشمند چه باید کرد؟